

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Державний вищий навчальний заклад «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана»

І. А. Ярошевич

Українська мова як іноземна.
Фонетико-орфографічний курс

Методичні поради та завдання
для самостійної роботи студентів-економістів
із близького зарубіжжя

Київ: КНЕУ - 2012

Українська мова як іноземна. Фонетико-орфографічний курс. Методичні поради та завдання для самостійної роботи студентів-економістів із близького зарубіжжя. І. А. Ярошевич. – К.: КНЕУ, 2012. – 64 с.

Рецензенти: Колесникова І.А., докт. філол. наук, проф.
(кафедра української мови та літератури КНЕУ),
Товстенко В.Р., канд.філол.наук, доц.
(кафедра української мови та літератури КНЕУ)

Затверджено на засіданні кафедри української мови та літератури
Протокол № 8 від 19.03.2012

У навчальному виданні зосереджено увагу на особливостях планування самостійної роботи студентів-економістів із близького зарубіжжя і контролю за її виконанням над опрацюванням розділу «Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія» відповідно до навчального плану вивчення курсу «Сучасна українська літературна мова» на неспеціальних факультетах Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». Добір вправ, завдань, тестів і текстів для самостійного опрацювання передбачає виявлення знань і умінь студентів у засвоєнні теоретичного матеріалу і практичне застосування набутих знань у проведенні фонетико-орфографічного аналізу та випрацюванні навичок культури мови у професійному спілкуванні.

Зміст

Передмова	4
Самостійна робота студентів	
Організаційний і методичний аспекти	6
Фонетика	
Загальна характеристика звуків	11
Чергування звуків	13
Орфоепія	
Орфоепічна норма	19
Вимова голосних та приголосних звуків	20
Наголос	21
Графіка	
Особливості української графіки	30
Орфографія	
Орфографічна норма	37
Зразки тестових завдань.....	50
Зразки контрольних робіт	52
Тексти для перекладу та переказу	54
Список рекомендованої літератури	63

Передмова

Утвердження української мови в статусі державної, розширення її суспільної і соціокультурної функцій в усіх сферах життя країни, у тому числі й в освітній сфері, передбачає повноцінне забезпечення потреб комунікації у професійній діяльності майбутніх фахівців, що здобувають освіту в Україні. У цьому сенсі набувають актуалізації питання, пов'язані з відродженням і нормативним становленням української фахової мови, особливостями її вивчення у вищих навчальних закладах. З відомих позамовних причин упродовж тривалого періоду українська мова не посідала належного їй місця в економічній, виробничій, правознавчій, природничо-технічній та інших галузях освіти: для більшості фахівців професійна діяльність була тісно пов'язана передусім із використанням російської мови та її термінології. І на сьогодні в умовах постійного впливу російської мови на українську навіть україномовним носіям нерідко доводиться долати невиправдані в ній нашарування, що порушують її самобутню структуру. Особливі труднощі відчувають студенти із близького зарубіжжя, які навчаються в нашому університеті та розпочинають вивчення української мови як обов'язкової навчальної дисципліни у професійній підготовці майбутніх кадрів економічного профілю. Орієнтуючись на необхідні в навчанні української мови теоретичні знання і практичні навички російської мови, якими вони володіють в обсязі загальноосвітньої середньої школи, студенти із близького зарубіжжя нерідко переносять їх на україномовний ґрунт, порушуючи при цьому літературні норми української

літературної мови на всіх її рівнях, що є обов'язковими у випрацюванні навичок культури мови.

У методичному посібнику подано рекомендації щодо планування і методів організації самостійної роботи студентів під час вивчення особливостей фонетико-орфографічної системи української мови, які сприяють засвоєнню відповідного теоретичного матеріалу, оволодінню навичками правильної вимови звуків, сполучень звуків і слів, а також засвоєнню орфографічних норм. З метою уникнення можливої мовної інтерференції акцентовано увагу на відмінностях у вимові звуків, звукосполучень, наголошуванні і правописі українських слів порівняно з російськими; запропоновано вправи для самостійного виконання на переклад окремих слів і текстів. Крім того, посібник містить запитання для самоконтролю, зразки контрольних завдань, тексти для аналізу, що мають загальноосвітній, професійно-пізнавальний, художньо-естетичний і виховний характер. Тексти дібрано таким чином, щоб дати студентам чітке уявлення не лише про особливості структури української мови, а й про особливості побуту, звичаїв, характеру українського народу, що, безперечно, сприятиме формуванню загальноосвітньої й мовної компетенції майбутніх фахівців-економістів не лише у професійному спілкуванні, а й у всіх інших сферах їхньої майбутньої діяльності.

Мета посібника полягає в тому, щоб дати студентам такі найважливіші відомості про основні теоретичні положення з фонетико-орфографічного курсу, які полегшать його вивчення і спрямовуватимуть їхню самостійну роботу на поглиблене, творче опрацювання спеціальної літератури, на правильне

виконання вправ і завдань, які призначені для набуття і вдосконалення практичних навичок фонетико-орфографічного аналізу, навичок вимови і правопису слів.

Поєднання інтерактивних вправ, завдань, тестів і текстів професійного і загальнокультурного спрямування скеровано на зміцнення у свідомості студентів відчуття і дотримання літературних норм української мови, на розвиток свідомого підходу до її вивчення, а отже, бажання оволодіти нею у повному обсязі, щоб засвідчити високий рівень освіченості, належну мовну культуру і професійну мовну майстерність.

Самостійна робота студентів

Організаційний і методичний аспекти

Практичний курс «Українська мова як іноземна» на неспеціальних факультетах КНЕУ розрахований на 2 роки навчання і розпочинається з вивчення особливостей фонетико-орфографічної системи та особливостей передачі в усному мовленні і на письмі окремих звуків, звукосполучень і слів української мови.

Оскільки плановим навантаженням з курсу сучасної української літературної мови для студентів-економістів із близького зарубіжжя не передбачено проведення лекційних занять, необхідні теоретичні знання для самостійного виконання вправ, завдань і тестів вони отримують в основному на практичних заняттях, орієнтованих на навчальний посібник «Українська мова» підготовлений колективом викладачів кафедри української мови і літератури КНЕУ (2006 р.), у якому викладено найзагальніші теоретичні положення

відповідної тематики, а також на додаткову рекомендовану літературу для самостійного опрацювання.

Основою навчально-дидактичного процесу у викладанні будь-якої дисципліни, а отже, і курсу сучасної української літературної мови у ВНЗ, є творча співпраця викладача і студентів із чітко визначеними функціями. Визначальною функцією у цьому процесі з боку студентів є сумлінна, копітка і систематична праця не лише на практичних заняттях, а й у позааудиторний час, а викладача – її організація, планування, керівництво та своєчасний контроль за виконанням відповідних завдань.

Враховуючи специфіку нашого вищого навчального закладу, де перевага в навчальному процесі надається вивченню спеціальних дисциплін, що передбачають фахову підготовку спеціалістів економічного профілю, викладання курсу сучасної української літературної мови перебуває певною мірою ніби на периферії, водночас це аж ніяк не применшує її ваги, оскільки лише досконале оволодіння студентами українською мовою на всіх її рівнях (фонетико-орфоепічному, лексичному, граматичному, стилістичному тощо) уможливило б чітке розуміння всіх інших навчальних дисциплін, які викладають українською мовою.

Обшир теоретичного матеріалу із зазначеного курсу та виокремлюваними в ньому розділами не дає змоги викладачеві повноцінно опрацювати його аудиторно, адже викладач має зосередити увагу і на загальних теоретичних засадах програмового матеріалу, і на нових підходах до його вивчення, і на дискусійних питаннях, при цьому постійно звертати увагу на ті особливості, які

притаманні структурі української мови та відрізняють її від особливостей російської мови. Як же вкластися викладачеві в досить обмежену кількість відведених для аудиторного вивчення годин, передбачених навчальним планом? Відповідь однозначна: уже з перших занять викладач має орієнтувати студентів на самостійне опрацювання запропонованих викладачем тем, дотримуючись видів і форм самостійної роботи та відповідних вимог щодо методів організації її проведення і контролю за її виконанням.

Викладач ставить за мету навчити студентів самостійно, творчо опрацьовувати матеріал за підручником, навчально-методичною і науковою літературою, озброїти студентів найбільш ефективними методами роботи. При цьому в аудиторні години викладач має проводити заняття так, щоб викликати у студентів потяг самостійно знайти необхідний матеріал у рекомендованій для вивчення літературі, перевірити достовірність фактів, правильність власних спостережень, припущень і висновків, пристати до тієї чи тієї думки у випадках дискусійних питань і таким чином випрацювати навички творчого осмислення здобутих знань, уміння самостійно і вільно використовувати набуті знання для виконання конкретних завдань. Це і є якраз той напрямок у дидактиці та досвіді викладання навчальної дисципліни, який відповідає сучасним вимогам науково-технічного прогресу і підготовці висококваліфікованих спеціалістів широкого профілю.

Самостійна робота студента – це насамперед його уміння працювати з підручником, з дидактичною, навчально-методичною і науковою літературою в позааудиторний час, уміння конспектувати прочитане, занотовувати важливу

думку й творчо її осмислювати, звертатись до викладача з приводу незрозумілого для роз'яснення тощо.

У формуванні навичок самостійної роботи студентів важливі два аспекти: організаційний і методичний. Організаційний аспект у формуванні навичок самостійної роботи – це належне забезпечення адміністрацією навчального закладу (зокрема методичним кабінетом кафедри) необхідною навчально-методичною і науковою літературою, посібниками, а методичний – чітке планування всіх видів завдань та керівництво з боку викладачів кафедри позааудиторною самостійною роботою, проведення індивідуальних і групових консультацій.

Основними видами і формами співпраці студентів і викладачів у плануванні самостійної роботи є такі:

- 1) осмислене опрацювання студентами теоретичного матеріалу з відповідних розділів курсу сучасної української мови за рекомендованою навчально-методичною і науковою літературою;
- 2) закріплення здобутих теоретичних знань, практичних умінь і навичок для проведення самостійного аналізу мовних одиниць відповідно до планового навантаження на практичних заняттях;
- 3) написання самостійних робіт з обраної тематики – рефератів, есе, повідомлень (викладач розробляє тематику і розгорнуті плани-відповіді);
- 4) виступ перед аудиторією з повідомленням про результати самостійної роботи над опрацюванням певного матеріалу і виконанням творчих робіт, активна участь у їхньому обговоренні;

5) проведення викладачем індивідуальних і групових консультацій з метою забезпечення оптимальних завдань, що впливають на результативність самостійної роботи студентів;

6) контроль з боку викладача за виконанням самостійної роботи студентів шляхом використання методу усного опитування, перевірки письмових робіт, методу спостереження і тестування.

Основними формами поточного контролю є індивідуальна, фронтальна і групова. Підсумковим етапом контролю є рейтингова кредитно-модульна система оцінювання знань студентів, що відповідає вимогам, які висуваються до складання заліку та іспиту з практичного курсу сучасної української літературної мови.

Отже, мета самостійної роботи студентів полягає в тому, щоб засвоїти сукупність методів її організації, що відкривають можливості практичного застосування набутих теоретичних знань і є показником якості навчального процесу.

Як допомогти студентам із близького зарубіжжя, для яких українська мова є іноземною, оволодіти необхідними знаннями у процесі навчання та організувати самостійну роботу так, щоб досягти бажаних результатів, пропонуємо на вивченні розділу «Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія» згідно з навчальним планом курсу «Сучасна українська літературна мова».

Студент повинен знати:

- основні теоретичні поняття, пов'язані з вивченням фонетичної системи української мови;

- фонетико-орфоепічні та графіко-орфографічні норми сучасної української літературної мови.

Студент повинен уміти:

- правильно вимовляти звуки і сполучення звуків української мови;
- чітко розрізняти вимову і наголошування споріднених слів української та російської мов;
- дотримуючись норм літературної вимови окремих звуків, їх сполучень і слів, правильно передавати їх на письмі;
- диференціювати написання споріднених слів у російській і українській мовах.

Фонетика.

Загальна характеристика звуків

Вивчення курсу сучасної української літературної мови, як уже зазначалося, розпочинається з характеристики особливостей фонетичної системи мови, її звукового складу і засвоєння орфоепічних (вимовних) та орфографічних норм, що вирізняють її на тлі інших близькоспоріднених мов і передусім російської мови.

Розпочинаючи вивчення цього розділу на практичному занятті, викладач чітко обґрунтовує його основні теоретичні засади. Зокрема, студенти повинні розуміти фонетику як розділ науки про мову, що вивчає звукову систему мови, артикуляційні і акустичні особливості звуків, закономірності їх сполучуваності і ті зміни, які виникають у мовленнєвому потоці, а також у результаті словозміни, формотворення та словотворення. Артикуляційні особливості

звуків зумовлені роботою мовних органів (язика, губ, зубів, піднебіння тощо), а акустичні – пов'язані з хвильовою природою звуків (звідси їх поділ на голосні та приголосні, а в межах приголосних на дзвінкі, глухі, шиплячі, свистячі тощо). Звук – це основна найменша одиниця мовлення, в основі якої лежать артикуляційні й акустичні властивості.

Фонетика тісно взаємодіє з іншими розділами науки про мову, зокрема з морфологією, зв'язок із якою простежуємо у такому явищі, як чергування звуків у результаті словозміни (наприклад, *друг* – *друзі*, *рука* – *у ручі*), або формотворення (*вузький* – *вужчий*, *красивий* – *кращий*). Зв'язок фонетики з лексикологією простежуємо під час словотворення, у результаті якого теж відбувається чергування звуків (наприклад, *друг* – *дружний* – *дружити*; *козак* – *козацтво* – *козацький*).

Проте найтісніший зв'язок фонетики простежується з орфоepією, графікою та орфографією, що в сукупності становлять єдиний цикл мовознавчої науки в цілому і курсу сучасної української літературної мови. Неправильна вимова звука може змінити значення слова (наприклад, *валюта* і *волюта* (рос. украшение), *кізка* (рос. козочка) і *кіска* (рос. косичка), *гриб* (рослина) і *грип* (хвороба). У російській мові, як відомо, немає розрізнення у вимові звуків [a] – [o] (в ненаголошеній позиції), [з] – [с], [б] – [п] у наведених прикладах, тоді як в українській мові така вимова є порушенням орфоepічної норми. Зміну значення слова може викликати і неправильне його наголошування (наприклад, *о́бід* (рос. обод) і *обі́д* (рос. обед), *до́рога* і *дорога́* (іменник і прикметник) тощо.

Отже, звуки є засобом формування, розпізнавання й розрізнювання мовних одиниць – морфем у складі слова (префіксів, суфіксів, закінчень), а також слів і форм слів. В українській мові, як і в російській, усі звуки поділяють на голосні (рос. гласные) та приголосні (рос. согласные). В основі цього поділу лежать артикуляційні, акустичні та функціональні ознаки. Функціональною ознакою звуків є те, що голосні самостійно утворюють склади у межах слова, тому їх називають складотворчими (рос. слогаобразующими), а приголосні – лише у поєднанні з голосними. Звідси їх промовиста назва – приголосні (утворюють *склад при голосних*).

Чергування звуків

Порівнюючи різні форми того самого слова або споріднені похідні слова, ми спостерігаємо зміни у їхньому звуковому складі. Ці зміни мають назву *чергування звуків*. Наприклад, у формах слів *н[е]су – н[і]с, бер[е]за – бер[і]з* відбувається чергування голосних звуків [е] з [і] у коренях слів. Аналогічне явище спостерігаємо у формах *н[о]сити – н[і]с, м[о]го – м[і]й*, де голосний [о] чергується з [і].

Чергуватися можуть і приголосні звуки. Наприклад: *но[г]а – но[з']і, що[к]а – що[ц']і, му[х]а – му[с']і*, де чергуються звуки [г], [к], [х] відповідно з [з'], [ц'], [с'].

Явище чергування голосних і приголосних звуків відбувається під час словозміни, формотворення та словотворення. Наприклад: *г[о]ра – г[і]р* -

г[і]рський, ч[о]тири – ч[е]твертий - вч[е]тверо, вузький – ву~~ж~~чий - ву~~ж~~чати тощо.

Чергування голосних

Найдавнішими є чергування таких голосних: [о] – [а]: *гонити – ганяти, допомогти – допомагати, ломити – ламати, стояти – ставати*; [е] – [о]: *везти – возити, нести – носити, брести – бродити*; [е] – [і] – [и] – [ю]: *беру – вибираю – вибі~~р~~ - брати, терти – витирати – тру*.

Однією з найхарактерніших фонетичних рис української мови, що вирізняє її з-поміж інших слов'янських мов, є чергування [о], [е] з [і] .

Чергування голосних звуків [о], [е] у відкритих складах з [і] у закритих складах найчастіше простежується у таких випадках:

1) у результаті словозміни:

– у відмінкових формах, формах числа і роду іменних частин мови:

бол[о]то – бол[і]т, бдж[о]ла – бдж[і]л, вд[о]ва – вд[і]в, м[і]й – м[о]го, сир[о]та – сир[і]т, с[і]м – с[е]ми, ос[о]ба – ос[і]б,

– у різних формах дієслів: *п[е]кти – п[і]к, р[о]сти – р[і]с, ст[о]яти –*

ст[і]й, н[о]си – н[е]сла – н[і]с, кр[о]їти – кр[і]й, кр[і]йте, кр[і]ймо;

2) у результаті словотворення:

ч[о]ло – оч[і]льник - ч[і]льний; роб[о]та – роб[і]тник - зароб[і]ток; в[о]ля – в[і]льний - зв[і]льнити; вес[е]лий – вес[і]лля - вес[і]льний; бер[е]гти – обер[і]г - обер[і]гати.

Запам'ятайте! У деяких українських словах у результаті чергування голосних звуків [о] – [і] спостерігається втрата або поява приставного

приголосного звука [в]: [о]вес – в[і]вса – в[і]всяний; [о]лтар – в[і]втар; в[і]сь – [о]сі – [о]сьовий; в[і]вця – в[і]вці – [о]вечь – [о]вечий тощо.

Зверніть увагу! У деяких запозичених словах на зразок *бюлетень*, *каротель*, *скальпель*, *брелок* звуки [е] та [о] в останньому складі під час словозміни зберігаються: *бюлетеня*, *бюлетенем*; *каротелі*, *каротеллю*; *скальпеля*, *скальпелем*; *брелока*, *брелоком*. В українських словах у цій позиції [е], [о] чергуються з [ø]: *велетень* – *велетня*, *велетнем*, *перстень* – *персня*, *перснем*, *стрижень* – *стрижня*, *стрижнем* тощо.

Чергування приголосних

У фонетичній системі сучасної української літературної мови регулярно відтворюються також чергування приголосних звуків, зумовлені фонетичними процесами, які відбулися в найдавніший період розвитку мови. Найпоширенішими є такі чергування:

- [г] – [ж] – [з'], [к] – [ч] – [ц'], [х] – [ш] – [с']: *дру[г]* – *дру[ж]е* – *дру[з']і*; *ві[к]* – *ві[ч]ний* – *у ві[ц']і*; *ву[х]о* – *ву[ш]ко* – *у ву[с']і*;
- чергування звуків [г] – [ж], [з] – [ш] та [с] – [ш] спостерігаємо також під час творення ступенів порівняння прикметників та утворених від них прислівників за допомогою суфіксів **-ш-**, **-ч-**: *доро[г]ий* – *доро[ж]чий*, *доро[ж]че*; *ву[з]ький* – *ву[ж]чий*, *ву[ж]че*; *красивий* – *кра[ш]чий*, *кра[ш]че*; *високий* – *ви[ш]чий*, *ви[ш]че*, але орфографічно: *кращий*, *краще*, *вищий*, *вище*;
- чергування зазначених приголосних звуків на межі твірних основ і суфіксів **-ськ**, **-ств-** у результаті словотворення. Такі чергування регульовано відповідними правилами:
- [г], [ж], [з] → **-зьк-**, **-зтв-**: *Острог* – *острозький*, *убогий* – *убозтво*, *Лютіж* – *лютізький*, *боягуз* – *боягузький*, *боягузтво*;
- [к], [ч], [ц'] → **-цьк-**, **-цтв-**: *гірник* – *гірницький*, *ткач* – *ткацтво*, *жінка* – *жіноцтво*, *лісник* – *лісництво*, *молодець* – *молодецький*;

- [x], [ш], [с'] → -ськ-, -ств-: *чех* – *чеський*, *товариш* – *товариський*, *товариство*, *птаx* – *птаство*, *Полісся* – *поліський*;
- регулярно відтворюваними є чергування приголосних звуків [г] – [ж], [з] – [ж], [к] – [ч], [х] – [ш], [д] – [дж], [т] – [ч], [с] – [ш] у дієслівних формах: *бі[з]ти* – *бі[ж]у*, *бі[ж]ать*; *не[к]ти* – *не[ч]у*; *во[д]ити* – *во[дж]у*; *во[з]ити* – *во[ж]у*; *коли[х]ати* – *коли[ш]еш*; *ко[т]ити* – *ко[ч]у*; *но[с]ити* – *но[ш]у*, звукосполучення [ст] чергується із [шч], що орфографічно передається літерою **щ**: *пестити* – *не[шч]у* – *пещу*; *помістити* – *помі[шч]у* – *поміщу*;
- губні приголосні [б], [п], [в], [м], [ф] у дієслівних формах чергуються відповідно з [бл'], [пл'], [вл'], [мл'], [фл']: *лю[б]ити* – *лю[бл']ю*, *лю[бл']ять*; *то[п]ити* – *то[пл']ю*, *то[пл']ять*; *ло[в]ити* – *ло[вл']ю*, *ло[вл']ять*; *ло[м]ити* – *ло[мл']ю*, *ло[мл']ять*; *гра[ф]ити* – *гра[фл']ю*, *гра[фл']ять*.

Запам'ятайте! Звук [з] у дієслові *їздити* чергується з [ж], а звук [д] з [дж], що орфографічно передається на письмі в похідних словах і дієслівних формах: *їжджу*, *виїжджати*, *виїжджений*, *приїжджати*, *приїжджі*, *під'їжджати*, *роз'їжджати*, *роз'їжджений* тощо.

Запитання для самоконтролю і перевірки теоретичних знань

1. Що вивчає фонетика?
2. Що таке звук як одиниця мови? У чому полягають артикуляційні, акустичні і функціональні особливості звуків?
3. З якими розділами науки про мову пов'язана фонетика? У чому виявляється цей зв'язок? Наведіть власні приклади.
4. Що лежить в основі поділу звуків на голосні і приголосні?

5. Назвіть голосні звуки української мови. У чому полягають особливості їхнього творення?
6. Схарактеризуйте приголосні звуки та їх поділ.
7. Як ви розумієте поняття «чергування звуків»? У яких випадках чергуються звуки?
8. Наведіть приклади чергування голосних звуків.
9. Наведіть приклади, коли чергування голосних не відбувається.
10. Наведіть приклади чергування приголосних звуків.

Вправа 1. Визначте звуковий склад поданих слів; назвіть голосні та приголосні звуки. Простежте співвідносність звуків і літер, якими вони позначаються на письмі.

Родина, сіль, сім'я, тиждень, шабля, якір, дзвін, узбережжя, вечерея, осінній, кільканадцять, гатунок, угіддя, заздрощі, надзвичайний, висаджувати, гава, грати, розвидняється, юний, ліжко, нігті, зсунути, гречний, голубка, дьоготь, вогкуватий, кредит, мозаїка, інвестиції, емісія, емітент, інвестор, аукціон, вексель.

Вправа 2. Визначте звуковий склад поданих пар слів. Які звуки різнять слова у парах? Підкресліть їх.

Сон – сан, валюта – волюта, ткала – ткаля, золото – долото, колій – ко́лія, малий – милий, кінь – кинь, буття – биття, гривня – гривна, кати – коти, ліс – лис, кит – кіт, викочений – викошений, сердечний – сердешний, ріка – рука,

лук – люк, поради – паради, морок – мороз, мило – мало, фарс – фарш,
худенький – хутенький, терен – дерен, висотний – висотник, сила – сіла.

Вправа 3. Від поданих слів утворіть можливі форми та похідні слова, у яких простежується чергування голосних звуків, підкресліть їх. Зразок: *осінь* – *восени*, *гори* – *гір* - *гірський*; *Київ* – *Києва*; *сім* – *семи*.

Бджола, сирота, пісня, книжка, шість, сім, вісім, особа, воля, нести,
чотири, коло, чоло, зоря, стояти, мій, свій, любити, вісь, рік, дзвін, село, вівця,
вдова, берегти.

Вправа 4. Змінюючи форму поданих слів або утворюючи похідні від них, поясніть чергування приголосних звуків. Підкресліть їх. Зразок: *нога* – *на нозі* – *ніжка*; *низький* – *нижчий* – *нижче*; *Прага* – *празький*.

Вухо, товариш, турок, вулиця, дорога, козак, чумак, Париж, вузький,
дорогий, їздити, носити, високий, губити, чех, світити, ткач, лісник, узбек,
летіти, таджик, Острог, жінка, графити.

Вправа 5. Утворіть форму родового відмінка однини або множини від поданих слів та поясніть чергування звуків.

Садок –	Ложка –
Струмок –	Перець –
Крапля –	Червень –
Квітень –	Коноплі –
Меблі –	Вогонь –
Пісня –	Стрижень –
Учень –	Діжка –
Ступінь –	Майстер –
Вівця –	Дужка –

Вправа 6. До поданих дієслів доберіть відповідні форми і похідні слова, у яких спостерігається чергування голосних або приголосних.

Перемагати –

Вибрати –

Графити –

Возити –

Горіти –

Лізти –

Терти –

Бродити –

Косити –

Ловити –

Сидіти –

Пекти –

Спостерігати –

Допомагати –

Орфоепія

Орфоепічна норма

Фонетика якнайтісніше взаємодіє з орфоепією. Терміном *орфоепія* позначають систему загальноприйнятих правил літературної вимови, які забезпечують єдність звукового оформлення мови відповідно до її національних норм. *Орфоепія* – це невід’ємна складова культури мовлення, основною вимогою якої є дотримання літературних норм вимови звуків і звукосполучень у мовному потоці та правильне наголошування слів. Орфоепічні норми регулюються певними орфоепічними правилами. Відхилення від них порушує мовне спілкування й зумовлює нерідко правописні помилки, що негативно впливає на культуру усного й писемного мовлення.

Отже, *орфоепічна норма* вказує на те, як потрібно вимовляти звуки у певних фонетичних позиціях і сполученнях із іншими звуками, як наголошувати слова і граматичні форми слів.

Існують значні відмінності у вимові голосних і приголосних звуків та в наголошуванні слів у російській і українській мовах, на що слід звертати особливу увагу.

Вимова голосних та приголосних звуків

Зверніть увагу на різну вимову звука [о] в обох мовах. В українській мові звук [о] вимовляється чітко у будь-якій позиції і збігається з написанням у словах, тоді як у російській мові в ненаголошених позиціях він вимовляється як [а], тобто не збігається з написанням. Наприклад, у словах *робота, економіст, податок, товар, оренда* слід чітко вимовляти звук [о], на відміну від вимови цих слів у російській мові, де на місці орфографічного [о] виступає звук [а]. В обох мовах чітко вимовляється звук [а] у будь-якій позиції в слові, проте звуки [е] та [и] наближаються один до одного в ненаголошеній позиції, що може призвести до помилкового написання слів (порівняй: *весна – в[и]сна, верба – в[и]рба, декан – д[и]кан, кредит – кр[и]дит; лице – л[е]це; кисет – к[е]сет: живий – ж[е]вий).*

Порушенням орфоепічної норми в українській мові є також оглушення дзвінких приголосних у кінці слів і всередині перед глухими приголосними, що властиве їхній вимові у російській мові. Таке оглушення, як зазначалося, може змінювати значення слів, тому його слід уникати у мовленнєвій діяльності (порівняйте слова: *кізка – кіска, гриб – грип, круг – крук, ніжка – нішка тощо).*

Запам'ятайте, що в українській мові, на відміну від російської, приголосний [р] в кінці слів і їхніх словозмінних форм не пом'якшується: *буквар, кобзар, лікар, пузир, бур, гир* (род. відм. від *буря, гиря*). Не

пом'якшується [р] і в середині слів перед приголосним: *гіркий* (рос. горький), *вірте* (рос. верьте).

Запам'ятайте вимову приголосного **ц** в українській мові: всередині слів цей звук може бути твердим і м'яким: *царівна, царювати, цегла, яйце, цукерка, цуценя, цькувати, цюкати, цяточка, цяцька*. В українських словах, на відміну від російських, кінцевий **ц** в складі суфікса *-ець* завжди м'який: *заєць, хлопець, окрасець, рум'янець, кінець, молодець, зубець, хлібець*. М'якість зберігається і під час словозміни: *хлопця, кінця*, а також у суфіксах *-цьк, -зьк, -ськ*: *запорізький, чеський, празький, викладацький*.. У запозичених словах кінцевий **ц** завжди твердий: *палац, шприц, плац, паяц, кварц*. Твердий приголосний **ц** і в деяких українських вигуках: *клац, бац, буц*.

Наголос (ударение)

Важлива роль у фонетичній системі й у дотриманні орфоепічних норм належить наголосові. Адже відступ від правильного наголошування слів може порушити мовне спілкування через різне розуміння значень слів. Пор.: *а́тлас* (альбом) і *атла́с* (тканина); *на бе́резі* (від берег) і *на берéзі* (від береза); *пла́кати* (дія) – *плака́ти* (гасла), *еле́ктрик* (професія) і *електрик* (колір) тощо.

Наголос в українській мові, як і в російській, рухомий і різномісний, тобто може падати на будь-який склад і пересуватися під час словозміни. Від місця наголосу в слові може залежати вибір варіантного закінчення у певній відмінковій формі. Наприклад: *з двора́* – *з двóру*; *біля моста́* – *біля мо́сту*, *у га́ї* – *у гаю́*, *кра́ї* – *у краю́*.

Наведемо приклади частовживаних слів, у яких під впливом російської мови порушується наголошування. *Запам'ятайте* їхнє наголошування в українській мові та порівняйте з наголошуванням у російській мові.

Бóсий	Пóдружка
Вітчім	Прóстір
Вузькій	Рукóпис
Грабл́і	Серéдина
Дочка́	Старій
До́шка	Спі́на
Дро́ва	Сороко́вий
Їграшка́	Стійкий
Кішка	Пісний
Ко́лія	Тісний
Контрактóвий	Тонкий
Кропива́	Уро́дженець
Малій	Фарту́х
Нена́видіти	Худе́нький
Нена́висть	Ці́ган
Літо́пис	Черствій
Обру́ч	Кідати
Одина́дцять	Се́рдити
Чотирна́дцять	Чисте́нький
Ота́ман	Чорно́зем
О́лень	Шкі́льний
Прі́ятель	Щі́пці

У деяких словах зафіксовано подвійний наголос, що в цілому не впливає на їхнє значення: *за́вжди, наза́вжди, та́кож, зо́крема, по́мілка, до́говір*,

ба́йду́же, весня́ний, воло́шковий, апо́стро́ф, алфа́вітний, ви́ховáнець, ви́ховáння, закінчи́ти, яли́нко́вий, по́серед тощо.

Щоправда, подвійний наголос може виконувати стилістичну роль: слова з наголосом на першому складі *гли́боко, ви́соко, ши́роко* є загальноновживаними, а з наголосом на другому складі *глибо́ко, висо́ко, ширóко* – це книжні слова-поетизми.

Запам'ятайте наголошування запозичених слів, у тому числі й економічних термінів: *бюлетéнь, аві́зо, асиметрі́я, симетрі́я, агéнт, псевдоні́м, катало́г, діало́г, марке́р, ма́ркетинг, ма́ркетинговий, фено́мен, експе́рт, кіломе́тр, ма́ржа, ме́неджер, облі́го, грóсбух, но́стро, факсі́міле, інка́со.*

Запам'ятайте місці наголосу в словах: *Украї́на, украї́нський, украї́нець, украї́нка, украї́ночка, украї́ністика, украї́нство.* Вимова цих слів із наголосом на другому складі є порушенням орфоепічної норми.

Готуючись до виконання вправ, самостійно опрацюйте теоретичний матеріал з орфоепії за підручником «Українська мова» (К.: КНЕУ, 2006, с.72-79) та за рекомендованою літературою з теми «Орфоепія». Правильність виконання завдань перевіряйте за орфоепічним або орфографічним словником (див. список рекомендованої літератури).

Запитання для самоконтролю

1. Що вивчає орфоепія та в чому виявляється її зв'язок із фонетикою?
2. Дайте визначення поняття «орфоепічна норма».
3. Сформулюйте основні правила вимови голосних звуків української мови та зіставте їхню вимову в російській мові.

4. Сформулюйте основні правила вимови приголосних звуків та зіставте їхню вимову в російській мові.
5. Чому у дотриманні орфоепічних норм наголосові належить важлива роль?
6. Схарактеризуйте особливості наголосу в українській мові.
7. Наведіть приклади розрізнення в наголошуванні споріднених слів у російській і українській мовах.
8. Наведіть приклади подвійного наголосу в словах. У чому його особливості?

Вправа 1. Як ви розумієте висловлювання відомого українського мовознавця І.Вихованця: «Отож нема дів́а в тому, що і наголос вершить маленькі граматичні дива́»?

Вправа 2. Вимовляйте твердо звук [ч] у кінці складу і слова:

Нічний, річ, меч, овечка, донечка, обруч, приймач, м'яч, калач, ткач, вічний, гучний, дочка, бочка, річка, ключч, завідувач, чистий.

Вправа 3. Вимовляйте м'яко звук [ц] у кінці питомих українських слів і в суфіксі -цьк:

Гравець, кінець, кравецький, стрілець, молодець, козацький, боєць, палець, стілець,okraєць, місяць, полтавець, звіринець, ранець, мистецький, фахівець.

Вправа 4. Виберіть букву в написанні префіксів. Поясніть свій вибір.

(З,с)хвалити, ро(з,с)пис, (с,з)питати, (з,с)шити, пр(е,и)красний, пр(е,и)бережний, пр(е,и)бідний пр(и,е)леглий бе(з,с)силий, ві(д,т)критий, (з,с)кинути, бе(з,с)шумний.

Вправа 5. Перекладіть подані слова українською мовою. Поясніть правопис слів.

Областной, рассказать, открыть, подпись, обращение, озеленение, прозвище, безсистемный, счастливый, собственник, качественный, устный, защитник, сознаться, задание.

Вправа 6. Визначте роль наголосу в поданих парах слів (змінює закінчення слова чи граматичну форму). Утворіть із ними словосполучення. Зразок: *дальня доро́га – дорога́ річ* (змінює значення слова); *квітнуть житá – сніп жи́та* (змінює граматичну форму: називний відмінок множини – родовий відмінок однини).

Го́ри – горі́, па́ри – парі́, о́рган – орга́н, ба́тьків – батькі́в, ве́сла – весла́, ні́кого – ніко́го, ні́де – ніде́, по́верх – пове́рх, га́ряче – гаря́че – гаряче́, те́пло – тепло́, вино́сити – ви́носити, ви́кидати – викида́ти.

Вправа 7. Прочитайте вголос споріднені в українській та російській мовах слова. Запам'ятайте правопис поданих слів. Які літери, що позначають голосні звуки, розрізняють подані слова в обох мовах? Підкресліть їх.

укр.

коровай

рос.

каравай

хазяїн	хозяин
борсук	барсук
багатий	богатый
комиш	камыш
багатир	богач
гарячий	горячий
розум	разум
розумний	разумный
чоло	чело
отáман	атаман
чотирна́дцять	четы́рнадцать
кропи́ва	крапива
робота	работа
чорнило	чернила
оренда	аренда
нагоро́да	награда
пором	паром
жонатий	женатый

Вправа 8. Поставте наголос у поданих словах. Перевірте за «Орфоепічним словником».

Вимова, предмет, кілометр, ненависть, колія, верба, новий, черствий, порядковий, український, квартал, літопис, отаман, олень, осока, псевдонім, каталог, маркетинг, менеджер, асиметрія, фаховий, валовий, ринковий, контрактний.

Вправа 9. Підкресліть у поданих словах ненаголошені звуки [e], [u] та правильно вимовляйте їх.

Велетень, далечина, дерев'яний, зеленіти, веселитися, село, весна, величезний, ширина, вершина, весняний, берег, сонечко, четвертий, керувати, перевірити, вересень, липень, перемога, справедливий, доручення.

Вправа 10. У наведених словах чітко вимовляйте звуки [и] та [і]. Зверніть увагу, як ці звуки розрізняють значення слів.

Дим – дім, кит – кіт, бик – бік, вити – віти, хіба – хіба́, сила – сіла, умити – уміти, рис – ріс, кинь – кінь, сирій – сі́рій, білити – біліти, тікати – тіка́ти, сипати – сіпати, риза – різа (ділянка поля).

Вправа 11. Замість крапок вставте потрібні літери (о – а, и – і).

Г...рячий, ш...рокий, п...ганий, ч...стий, р...зумний, х...зяїн, ...пельсин, к...р...вай, б...гатство, б...гато, ...рендатор, к...миш, кр...пива, ч...нити, г...ркий, щ...лина, х...жак, х...зяйнувати, ...таман, п...ром, к...слота, р...зуміти.

Вправа 12. Перекладіть українською мовою слова, запам'ятайте правопис цих слів. Зверніть увагу на розбіжності у вимові слів в українській та російській мовах.

Горячий, богач, богатство, главный, хозяйничают, четыре, работа, любовь, имя, чело, награда, крапива, еда, украинский, ездит, подъезд, звонкий, румянец, колодец, кровь, дрожжи, заяц, порог.

Вправа 13. Порівняйте вимову дзвінких приголосних в російській і українській мовах.

Розказати, нігті, легко, кігті, доріжка, хліб, берег, брід, віз, мороз, берізка, повзти, відкритий, горб, поріг, сторож, гриб, підсипати, безстрашний, обсадити, лебідка, тяжкий, стежка, відпочити, підхопити, гадка, плід.

Вправа 14. Поставте наголос у поданих словах, користуючись орфографічним чи орфоепічним словником, зверніть увагу на розбіжності в наголошуванні спільнокореневих слів у російській та українській мовах.

Ненависть, високо, отаман, босий, одинадцять, дрова, спина, кидати, колесо, контрактний, олень, порядковий, приятель, легкий, новий, сердити, старий, тонкий, колія, рукопис, вітчим, показ, живопис.

Вправа 15. Прочитайте подані речення. Дотримуючись орфоепічних норм української мови, правильно вимовляйте голосні і приголосні звуки в словах. Порівняйте вимову споріднених слів у російській та українській мовах.

1. Сподівався дід на обід, та й, не ївши, спати ліг (Нар. тв.). 2. Нащо й клад, коли в сім'ї лад (Нар. тв.). 3. Я ішов молодими лісами, повен козуб набравши суніць (В. Стус). 4. Мороз прилине синьо і прозоро, розвісить скрізь інею сивий дим, і на шибках невидані узори він намалює генієм своїм (В. Сосюра). 5. Ми з тобою йдемо стежкою в саду (М. Рильський). 6. Серце Соломії рвала та просьба Остапова, а голова шукала способу (М. Коцюбинський). 7. Деся надходила весна (П. Тичина). 8. Горе тому, в кого немає порядку в домі (Нар. тв.). 9. Еней піджав хвіст, мов собака, мов

Каїн, затрусивсь увесь (І.Котляревський). 10. Дзюркотливе джерельце співало й співало свою пісеньку (М.Стельмах). 11. Іду стежкою, в душі народжується спів (В.Сосюра). 12. За деревами на взгір'ї біліє палац князівський (А.Головко). 13. Незліченні отари овець випасаються в херсонських степах (І.Цюпа). 14. Біля печі вона, мов бранець, слугувала під шурх спідниць, віддавала дівочий рум'янець чистоті смачних паляниць (В.Симоненко).

Цікава фонетика

Прочитайте виразно українські скоромовки (зверніть увагу на вимову приголосних).

1. Нехай мине мене негода.
2. В домі Діми дим. Ой ходім туди, ходім рятувати Дімин дім.
3. Ніс Гриць пиріг через поріг.
4. Поспішав до лісу лис, та заліз у верболіз.
5. У кухаря Валерика розварились вареники.
6. Фірма ферму будувала, фірмі фарби було мало.
7. Дзвонить дзвонар, дзижчить комар, гудуть джмелі старі й малі.
8. Напекли млинців, назвали кравців, а кравець за млинець – та й побіг у танець.
9. Дві гави зранку гасали по ганку.
10. Гуска грає на гітарі, гелготить гусак гагарі, горобець гука грака, гава гатить гопака.

11. Рогата корівка реве – Романко травичку рве.

12. Пугач хвалиться пінгвіну: «Півень дав мені пір'їну! Причеплю, причепурюся, потім паві покажуся!»

Графіка Особливості української графіки

Співвідношення писемних знаків (літер) із фонетичною системою регулює графіка. Досконалість графічної системи мови визначається тим, наскільки точно літери письма відповідають звукам. Українську графіку справедливо вважають однією з найдосконаліших, оскільки більшість літер (букв) українського алфавіту відповідає одному звукові (наприклад, *біржа*, *банк*, *криза*, *бізнес*, *баланс*, *маржа*, *синдикат*, *обмін*, *ринок*, *споживач*). Все ж абсолютної відповідності між літерами і звуками, які вони позначають, немає. Букви *я*, *ю*, *є* вживаються для позначення одного і двох звуків. Після м'яких чи напівпом'якшених приголосних вони передають один звук: *валюта*, *інфляція*, *дочірнє* (підприємство). На початку слів та у позиції після голосних і твердих приголосних за роздільної вимови ці літери передають два звуки [йа], [йу], [йє]: *акція*, *кур'єр*, *євро*, *ф'ючерс*. Два звуки передають ці літери і після м'яких приголосних, для пом'якшення яких використовують м'який знак (ь), що не позначає жодного звука і вживається лише як знак пом'якшення попереднього приголосного у словах іншомовного походження: *альянс*, *порт'єра*, *нюсмейкер*.

Зіставляючи графічні системи української і російської мов, слід звернути увагу на ті відмінності, які між ними існують. Зокрема, в українському алфавіті

є літери, яких немає в російському, а саме: голосних *є, і, ї* та приголосного *г*. Літера *г*, що співзвучна російському звукові [г], уживається в українських і в деяких запозичених словах, виконує диференційну роль у розрізненні слів з уживаною літерою *ж* (наприклад: *жрати* (рос. играть) і *грати* (рос. решетка), *жніт* (рос. угнетение, гнет) і *гніт* (рос. фитиль). Крім того, в українській графіці, на відміну від російської, для позначення роздільної вимови приголосних перед *я, ю, є, ї* використовують надрядковий значок ['], що має назву апостроф: *інтерв'ю, кур'єр, пан'європейський, к'янті* (грошова одиниця).

Зверніть увагу! Літерою *ї* передають завжди два звуки [йі] як на початку слів, так і в інших позиціях у слові: *їжа, їстівний, країна, Гаїті, акції, інвестиції, з їзд*.

Детальніше про особливості звукової і графічної системи української мови ознайомтесь за підручником «Українська мова» (К.: КНЕУ, 2006, с. 12-22), а також за посібником «Українська мова для студентів-економістів із близького зарубіжжя. Практикум» (К.: КНЕУ, 2012, с. 9-14).

Запитання для самоконтролю і перевірки теоретичних знань

1. У чому полягає досконалість графічної системи української мови у порівнянні з російською?
2. У яких випадках букви *я, ю, є* позначають один звук, а в яких два? Наведіть приклади.
3. Яких літер немає в російському алфавіті? Наведіть власні приклади з уживанням цих літер в українських словах.

Вправа 1. У поданих словах підкресліть літери, яких немає в російській мові.

Європейський, комп'ютер, версія, пам'ять, якість, ядро, клієнт, ф'ючерс,
ім'я, євро, їжа, переїзд, місто, єдність, поезія, об'єм, коефіцієнт, соєвий,
трое, об'їзд, Європа, Київ, оцінити, під'їхати, інфляція, Україна,
аудиторія, сім'я, Італія, акції, їстівний, Каїр, орієнтація, стипендія, соя.

Вправа 2. Прочитайте вголос подані слова. Зверніть увагу на звукове розрізнення літер *є, ї, ю, я* в поданих словах.

Яскравий, інвестиції, акція, ювілей, бюджет, возз'єднання, єдиний, їжак,
любити, Україна, ллється, юрба, яблуна, м'який, з'їзд, мозаїка, твоє,
сяйво, краєвид, полють, саджають, третє, кузня, земля, кам'яний, єнот,
заєць, людина, п'ять, синє, нюхають, поважають, вивчення, економія.

Вправа 3. У наведеному уривку з поезії з'ясуйте, які літери позначають один, а які два звуки.

Поведи мене в простори сніговії,

Де метелиця розгониста гуля

І смерком дрімає й леденіє

Під пухнастими заметами рілля

(М. Драй-Хмара)

Вправа 4. Користуючись «Орфографічним словником», диференціюйте вимову звуків *г* і *г* в українських прислів'ях і висловах.

1. Не лови гав.

2. Любиш поганяти, люби й коня годувати.
3. Кожна Ганна по-своєму гарна.
4. Є в глечики молоко, та голова не влезить.
5. Крутиться як дзига.
6. Вийшла на ганок гарна газдиня.
7. Гречний чоловік – справжній легінь.
8. Виріб вищого гатунку.
9. Пішов хлопець на гулі – заробив аж три гулі.
10. Вкинути гедзика.

Вправа 5. Користуючись тлумачним словником, поясніть значення підкреслених у попередній вправі слів.

Вправа 6. Прочитайте поданий текст, звертаючи увагу на вимову голосних **я, ю, є, ї**. Побудуйте запитання до тексту. Випишіть у зошит слова з йотованими голосними та підкресліть їх.

У «Галицько-Волинському літописі» - чудовій пам'ятці нашого стародавнього письменства з XIII століття - є переказ про євшан-зілля. Торкається він XII століття, часів Володимира Мономаха, великого патріота Русі, жорстоких часів боротьби з половцями. Були у половців хани - два брати Отрок і Сирчан. Одного разу руська рать так розгромила половців, що далеко відігнала їх від меж Київської Русі, і Мономах «золотим шоломом напився води з Дону». Хан Отрок зі своїми охоронцями забіг на «Залізні Ворота» (вузький

прохід біля Дербента між горами Дагестану і Каспієм). Там йому якось поталанило, жив він у розкошах і потроху забув рідний степ і народ.

Другий брат - хан Сирчан тулився десь коло Дону і «живився рибою», що у кочовиків вважалося навіть ганьбою. Коли вмер Мономах (1125 року), хан Сирчан дуже зрадив і послав старого співця Оря покликати брата назад у рідні степи. Сирчан наказав співати братові пісні про походи й перемоги половецькі, а коли Отрок не послухає співця, то дати йому понюхати євшан-зілля. Співець застав Отрока на пишнім бенкеті. Отрок став уже забувати й рідну мову, він посміхнувся тільки на вмовляння. Тоді співець вдарив по струнах і заспівав про рідні степи, про походи... Отрок нахмурився і кинув слугам, щоб Оря вивели. Але старий вийняв схований на грудях пучок євшан-зілля і дав Отрокові понюхати. Понюхавши, той схопився за серце, заплакав і сказав: «Краще в рідній землі кістьми лягти, ніж у чужій бути славним!» І повернувся разом з Орем у рідні степи.

Що ж то за чарівне зілля? Росте воно й досі на самому півдні України - біля Перекопу й Сиваша, а місцеві жителі й нині називають особливий вид його, кримський полин - євшан-зілля.

(М.Фененко)

Вправа 7. У поданих уривках визначте, у яких словах голосними літерами позначено один звук, а в яких два. Підкресліть ці літери у словах відповідно однією чи двома рисками.

1. Інтелігѐнт - це представнік профѐсії, пов'язаної з розумовою працею (інженѐр, лі́кар, учѐний, худóжник, письмѐнник), і люді́на, що є

винятково порядною. Мені особисто не подобається поширений вираз «творча інтелігенція», - неначе якась частина інтелігенції взагалі може бути «нетворчою». Всі інтелігенти в тій або іншій мірі «створюють». До інтелігенції, як показує мій життєвий досвід, належать тільки люди, вільні у своїх переконаннях, що не залежать від примусів економічних, партійних, державних, не підпорядковуються ідеологічним зобов'язанням. Основний принцип інтелігентності - інтелектуальна свобода як моральна категорія. Не є вільною інтелігентна людина тільки від своєї совісті і від своїх думок. (За Д. С. Лихачовим)

2. Затишно, тепло, звично Слову на долоні мові, бо ця тепла долоня, як і добра ніжна материнська рука, завжди підтримає, пригріє, захистить. Для поета Слово – це його дитя: він плекає Слово, пестить його, вірить у нього і довіряє йому всі свої думки й почуття. Поет у мові відкриває Слово, яке промовляє його голосом, його інтонацією, яке на долоні мови записує тільки йому притаманні образи. (С.Я.Єрмоленко)

Вправа 8. У поданому тексті, що налічує 230 слів (у тому числі й службових), визначте, у скількох із них кожна літера позначає лише один звук, що засвідчує досконалість графічної системи української мови. Чи переконались ви в цьому?

Український рушнік

Його можна порівняти з піснею, вітканою чи вишитою на полотні. Без рушника, як і без пісні, не обходяться народження, одруження людини, ювілейні урочистості.

Ознакою охайності, працьовитості кожної господині є прибрана хата і чистий рушник напóхваті. По всій Україні поширений звичай накривати рушником хліб на столі. Ним накривали і діжу після випікання хліба, ставлячи її під обра́зами на по́куті. Дару́нковими рушника́ми перев'язували гостей і кумі́в, запро́шених на зоріни.

Га́рний був звичай використо́вувати рушник при будівні́цтві житла́. Йо́го ві́шали вгорі́, у кутку́, коли́ стіни́ бу́ли вже зве́дені.

У пе́рший день о́гляду озимини́ йшли в по́ле гурто́м – часті́ше ро́дом. Попе́реду ба́тько ніс на рушнику́ хлі́б-сі́ль; у ко́шику, накрі́тому рушником, несла́ різне частува́ння ма́ти. На зеле́ному полі́ розстеля́ли його́, кла́ли ї́жу. Так робі́ли і в пе́рший день о́ранки, сі́вби́ та жнив. Пі́сля закін́чення жнив госпо́дар зустріча́в женці́в з хлі́бом-сі́ллю на рушнику́, а ті одяга́ли на ньо́го обжинко́вий віно́к.

Коли́ син вируша́в із до́му у дале́ку доро́гу, ма́ти дарува́ла йому́ рушник, щоб бері́г від лі́ха. Цей звича́й і́снує і нині́. Весі́льний рушник ко́жна дівчина́ готува́ла сама́. Вишива́ти рушникі́, сорочкі́ матері́ навча́ли дочо́к зма́лку.

Окрі́м хат, рушника́ми в мину́лому прикраша́ли тако́ж громадські́ устанóви – сі́льські́ упрáви, шко́ли. Рушник у на́шому по́буті живе́ і сьо́годні. Йо́го використо́вують на весі́ллі, під час про́водів хло́пців до а́рмії. З хлі́бом-сі́ллю на рушнику́ зустріча́ють доро́гих гостей.

До́бре бу́ло б, якби́ і в сі́м'ях поверну́лися до прада́вної тради́ції вишива́ти рушникі́. (Л.Орел)

Вправа 9. Випишіть із поданих уривків поезій слова, у яких однією голосною літерою позначено два звуки. Поясніть, які звуки вони передають.

Як довго ждали ми своєї волі слова.

І ось воно співа, бринить.

Бринить, співає наша мова,

Чарує, тішить і п'янить

(О. Олесь)

Як добре, що смерті не боюсь я

І не питаю, чи тяжкий мій хрест,

Що перед вами, судді, не клонюся

В передчутті недовідомих вертв.

(В. Стус)

Орфографія

Терміном *орфографія* позначають загальноприйняту систему правил національної мови щодо передачі на письмі звукового складу слів за допомогою графічних знаків, основу яких в українській мові становлять *літери* та *апостроф*. У графічній системі використовують також *наголос* у випадках, коли зміна наголосу впливає на значення слова, та *розділові знаки*, функціонування яких зумовлене синтаксичною структурою речень, простих і складних на будовою.

Орфографія визначає правила написання звуків і сполучень звуків у словах і їхніх значущих частинах – префіксах, коренях, суфіксах, закінченнях, написання слів разом, окремо, через дефіс та з великої чи малої літери.

Спираючись на графіку, українська орфографія ґрунтується на двох основних принципах – *фонетичному* (кожна літера передає один звук, наприклад: *зошит, університет, економіст*) і *морфологічному* (однакове написання певних літер у значущих частинах слова, незважаючи на різне їх звучання, - наприклад, у словах *велікий, велич, величина підкреслені літери **е, и** у ненаголошеній позиції передають різні звуки, про що йшлося у викладі орфоепічних норм).*

Існує також додатковий принцип розрізнення написання слів, що звучать однаково, але позначають різні поняття, - *смисловий*, або *семантико-диференційний*, за яким уживається велика чи мала літера (наприклад, *вовк* – звір і *Вовк* – прізвище) та написання разом, окремо, через дефіс (порівняйте: *вранці* – прислівник і *в ранці* – іменник з прийменником).

Випрацювані мовною практикою *орфографічні норми* – це єдино можливі загальноприйняті правила написання слів і значущих частин слів. Дотримання цих норм є обов’язковою умовою культури писемного спілкування мовців, забезпечує належний рівень мовної культури у професійній діяльності, зокрема в оформленні відповідних паперів і документів.

Основні правила орфографії містить чинний «Український правопис» (К., 1993.- 4-е видання та стереотипні видання наступних років), а також довідники

з правопису й орфографічні словники (див. рекомендовану літературу), сумлінне опрацювання і засвоєння яких допоможе у виконанні вправ, завдань і тестів, запропонованих у цьому посібнику для самостійного виконання в позааудиторний час.

Спрощення в групах приголосних

Українська мова уникає скупчення складних для вимови звукосполучень приголосних, які порушують притаманну їй милозвучність (евфонію), у результаті чого відбувається спрощення вимови приголосних звуків. У процесі історичного розвитку мови спрощення відбулося ще в давній період у таких звукосполученнях *ждн - жн* (*тиждень-тижня*); *здн - зн* (пор. давнє *поздьно* – *пізно*); *стн - сн* (*піст - пісний*); *стл - сл* (*щастя - щасливий*), *лнц - нц* (пор. давнє *сьлнце - сонце*); *рдц - рц* (пор. давнє *сьрдьце - серце*). Спрощення у групах приголосних в українській мові в основному позначається і на письмі, тоді як у російській мові воно спостерігається лише у вимові. На письмі поєднання приголосних зберігається. Порівняйте: укр. *пізно* – рос. *поздно*, укр. *серце* – рос. *сердце* та інші.

Не відбувається спрощення на письмі в українському правописі у таких питомо українських словах: *зап'ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хвастнути, хворостняк, шістнадцять, шістдесят, шістсот* і в похідних від них словах, а також у деяких формах іменників (зокрема у давальному і місцевому відмінках): *поїздці, невістці, бандуристці, хористці тощо.*

У словах іншомовного походження спрощення відбувається лише у вимові, а на письмі не позначається. Наприклад: *агент* – *агентство*, *контраст* – *контрастний*.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Що таке орфографія?
2. У чому виявляється зв'язок орфографії з графікою?
3. Які графічні знаки використовують в орфографії?
4. Які принципи покладено в основу української орфографії?
Проілюструйте прикладами.
5. Дайте визначення орфографічної норми.
6. Яку роль відведено орфографії у культурі писемної мови?
7. Сформулюйте правила уживання м'якого знака й апострофа.
8. Сформулюйте правила передачі на письмі подвоєння і подовження приголосних у питомих українських словах.
9. Сформулюйте правила передачі на письмі подвоєних і неподвоєних приголосних у словах іншомовного походження.
10. Сформулюйте інші правила, що регулюють правопис слів іншомовного походження (написання *и, і, ї, е, є*).
11. Схарактеризуйте правила правопису префіксів (з-/с-, роз-, без-, через-, пре-, при- і прі-).
12. Чим викликане явище спрощення в групах приголосних? Наведіть приклади.

13. У яких українських словах спрощення не відбулося?
14. Чи поширюється правило спрощення груп приголосних на слова іншомовного походження? Наведіть приклади.
15. Поясніть правопис іменникових і прикметникових суфіксів (за «Українським правописом», § 22-23).
16. Сформулюйте загальні правила правопису складних слів разом, окремо, через дефіс (за «Українським правописом», § 25).
17. Чи існує різниця у вживанні великої літери в українській і російській мовах? Наведіть приклади.

Вправа 1. Поясніть правопис підкреслених слів.

Свячена верба користується великою пошаною серед нашого народу. Їй приписується магічна сила. Як вперше на весні виганяють скот на пасовисько, то конче свяченою вербою – «щоб нечисть не чіплялася до тварин». Більше того, викидають гілля свяченої верби на двір під час граду – «щоб град зупинився» (О. Воропай).

Вправа 2. Поясніть правопис поданих слів. У яких словах існують відмінності щодо правопису їх у російській мові?

Богатир, гарячий, безстрашний, проїзний, обласний, прекрасний, прибережний, престиж, чеський, щасливий, верф, ніч, гіркий, розсекретити, розтягнути, відкритий, м'яч, секретар, сума, каса, паризький, вариво, палець, козацький, студентський.

Вправа 3. Від поданих слів утворіть похідні слова, у яких під час вимови спостерігається спрощення груп приголосних. Поясніть, чому в деяких похідних словах спрощення не передається на письмі. Зразок: *зздрість* – *зздрісний*, *компост* – *компостний* (всупереч вимові спрощення не передається на письмі, бо слово іншомовного походження).

Захист, злість, агент, контраст, зап'ястя, шість, честь, перехрестя, проїзд, студент, вартість, пестити, хвастати, гігант, дилетант, тиждень, якість, інтелігент, совість, ненависть, область, користь, контраст, банкрут, президент, емітент, комітент.

Вправа 4. Перекладіть подані слова українською мовою, порівняйте вимову і написання груп приголосних в обох мовах.

Солнце –

Проездной –

Стекло –

Вестник –

Участник –

Постный –

Честный –

Каждый –

Сердце –

Качественный –

Контрастный –

Счастливый -

Выездной –

Туристский –

Защитник –

Совестливый –

Корыстный -

Жалостный –

Злостный –

Радостный

Вправа 5. Пригадайте правила вживання апострофа, м'якого знака, подвоєння та подовження приголосних. На місці крапок, де треба, вставте апостроф, м'який знак чи подвоєний приголосний.

1. Ти завойовуєш... надхмар...я, вогон... ти крешеш із води, викохуєш... у Заполяр...ї землі півден...ої плоди. 2. Благословен...і мир і праця на цій оновлен...ій землі. 3. Ми – війс...ко щастя світового. 4. Л...єт...ся з-поза хмар промін...я тепле і голубувате. 5. Підв...язуючи світлий виноград, смієт...ся дівчина. 6. Тут в кожній ягоді натхнен...а праця струмує, як г...ряча юн...а кров...7. Над плесом озера я юніст... пригадав, вечірні небеса і посвист крил качин...их. 8. Поцілуй востан...є, обніми востан...є... 9. Дорога в...єт...ся між полями. 10. Круг Зан...ковец...кої Марії Сузір...я юності цвіте. 11. Слався, довічна дружба св...щен...а, скріплен...а кров...ю в жорстоких боях. 12. Там зводився язик вогнен...ий, Там пісні полум...я росло. 13. Мов велетен...с...кі коники, стрекочуть там трактори. 14. Як забут... цвірін...чан...я, воркуван...я, сміх! 15. Не серд...тесь за епітети старі! (Із творів М.Рильського).

Вправа 6. Перекладіть українською мовою подані слова, користуючись перекладним російсько-українським словником. Зверніть увагу на різницю у написанні більшості слів.

- 1) Соцветие, бытие, битье, чутье, затишье, сорокалетие, подполье, варенье, эскадрилья, бессмертие, листья, Полесье, Подолье, обобщение, трехсотлетие, предместье, соленье, судья.

2) Колектив, каса, асиміляція, Стелла, Філіпп, Миссисіпі, ілюзія, оппонент, аккредитація, асортти, ірраціональний, імміграція, симетрія, комерція, кросс, ванна, корректор, новелла.

Вправа 7. Поясніть правила вживання м'якого знака. На місці пропусків у поданих словах, де треба, вставте м'який знак.

Кіл..кість, пот..мянілий, Уман..щина, волин..с..кий, ескадрил..я, власниц..кий, нен..чин, боїш..ся, сяд..мо, павіл..йон, дон..чин, с..огодні, прос..ба, ідал..ня, батал..йон, рибал..ство, погод..ся, прип'ят..ський, голівон..ці, красун..чик, купал..ський, виріз..бити, конс..ержка, зат..марити, кан..йон, мал..ва, локал..ний, консул..ський, обвін..чати, крад..кома, брин..чати, дозвол..те, кіл..цевий, монгол..ський, візуал..ний, по-братерс..ки, ізмаїл..ський, кур..йоз, неволен..ка.

Вправа 8. Випишіть слова, у яких м'який знак не пишеться, та поясніть їх написання.

Тон..ший, Сибір.., ніч.., перелаз..мо, землян..ці, яблун..ці, ремін..чик, емул..сія, буквар.., цвірін..чати, т..мяність, чотир..ма, майбут..нє, мен..ший, бджіл..ці, міл..ярд, мен..ший, Поділ..ля, Бат..ківщина, змагаєш..ся, ін..ший, жен..шень, стан..мо, ріж..мо, насип..мо.

Вправа 9. Запишіть подані слова відповідно до орфографічних норм та поясніть правила вживання апострофа у власне українських словах та в запозичених.

В..ячеслав, кар..єра, пів..ящика, медв..яний, верб..я, міжгір..я, дзв..якнути, комп..ютер, п..юре, без..ядерний, зв..ялити, кур..йозний, між..ярусний,

круп..яний, двох..ярусний, пів..яру, об..єкт, під..їжджати,м..ятний, присв..ята,
пом..якшити,кам..яніти, без..ядерний, кур..йозний,солов..ї, кон..юктивіт,
грав..юра, порт..єра, пір..я, пів..ями, прив..ялений, п..єдестал,пів..яблука,
марнослів..я, скип..ятити, без..ініціативний, львів..янин, підрум..янений,
з..являтися, ф..юзележ, подвір..я, пан..європейський, р..яжанка, б..юджет,
трав..янистий, торф..яний, дев..яносто,Лук..яненко, Св..ятослав, миш..як,
Рейк..вік, Мар..яна, Х...юстон, ф...ючерсний.

Вправа 10. Підкресліть слова з м'яким знаком, поясніть правила вживання м'якого знака.

1. Із західного краю на Хар...ків насувалась гроза. 2. Нікому й на думку не спадало, що за якіс.. двадцят.. хвилин по вулицях пронесет...ся страшний ураган. 3. І тоді якос.. враз, блискавично над кост...олом повисли темно-сині шмаття авангардних хмар. 4. І милі до ц...ого часу хар...ківс...кі вулиці перетворилис... на суцільний хаос (Із творів Ю.Яновського).

Вправа 11. У поданих словах замість крапок поставте потрібну літеру, перекладіть слова російською мовою та порівняйте написання префіксів в обох мовах.

Пр..тихнути, пр..бережний, пр..буток пр..біднюватися, пр..везений,
пр..славний пр..солодкий, пр..сісти пр..мирний, пр..міський, пр..сохнути,
пр..високий;(з, с)плавити, (з, с)класти, (з, с)твердження, (з, с)хованка,
(з,с)постереження, (з, с)сушити, (з, с)формувати,(з, с)фальшувати,
(з,с)тримувати, (з, с)пиляти, (з, с)хвалювати, (з, с)фокусувати, (з, с)цілити,

(з,с)фотографувати, (з, с)плетений, (з, с)питати,(з, с)шити; бе..коштовний, пере..кочити, ро..тлумачити, не..терпний, бе..смертя.

Вправа 12. Поясніть подвоєння і подовження приголосних у поданих словах і формах слів.

Роззброїти, заввишки, відданість, юннат, піддакувати, щоденний, ячмінний, піддубник, роздоріжжя, возз'єднання, узлісся, сторіччя, віконний, туманність, життєвий, розрісся, гіллястий, статтею, Ганнин, Іллею, повинність, годинник, віддалений, віддзеркалювати.

Вправа 13. Вставте, де потрібно, пропущені літери в словах іншомовного походження. Порівняйте їхній правопис у російській мові. Перевірте правопис слів за орфографічним словником.

Ан..отація, ас..иміляція, барок..о, бравіс..имо, брут..о, еміс..ія брок..олі, лібрет..о ком..ентатор, папарац..і, оп..озиція, оп..онент, ім..ітація, ім..іграція, ем..іграція, гол..андський, шос..е, шас..і, Яс..и, буд..ист, ім..ідж, Філіп..іни, марок..анець, нет..о, ідил..ія, Рус..о, бел..адон..а, Міс..урі.

Вправа 14. Замість крапок вставте потрібні літери у суфіксах та закінченнях поданих слів.

Пал..чка, діж..чка, вар..во, міс..во, мереж..во, мед..к, проза..к, хім..к, добр..во, кур..во, вул..чка, шах..ст, копі..чка, дант..ст, дорожн..й, справжн..й, Юл..н, Софі..н, дочч..н, Ігор..ва, товариш..ва, Юрі..ва, геро..чний.

Вправа 15. Перекладіть подані слова українською мовою. Порівняйте їх написання в обох мовах.

I. Харьков	Степь
Вратарь	Любовь
Козырь	Верфь
Меньшинство	Ночь
Козацкий	Смеётся
Пражский	Учится
Украинский	Голубь
Дробь	Шестьдесят
Зверь	
II. Премьера	Отъезд
Память	Девяносто
Съезд	Семья
Объявление	Семя
Карьера	Связист
Компьютер	Пьеса
Двухъязычный	Мяч
Серьёзный	Подъезд

Вправа 16. Поясніть написання слів з великої літери у поданих уривках текстів.

I. Першу Запорізьку козацьку Січ зі столицею на острові Хортиця в 1554 році заснував волинський православний князь Дмитро Вишневецький, знаменитий і знаний під іменем Байди. Йому набридло ходити під Польщею та її королем, і він в один день покинув в Україні свою дідизну Кременець, села і хутори, покинув подаровані йому королем міста Черкаси і Канів, сів на коня, підкрутив вуса і з шаблею та гаманцем поїхав у Дике Поле, на

Запороги, в Пониззя Дніпра. У Пониззі, роздивившись, що воно й як, Вишневецький зібрав біля себе річкові, степові й озерні ватаги озброєного люду. Столицею для ватаг він обрав скелястий острів Хорт, або, як ще його називали, Хортицю (М. Вінграновський).

П. Іван Огієнко народився 2 січня 1882 року в містечку Брусилові Радомишльського повіту на Київщині. З 1905 року працює в українських газетах, стає дійсним членом Наукового Товариства імені Тараса Шевченка (НТШ), членом «Просвіти», коректором і неофіційним редактором Записок НТШ; у 1909 році закінчує Київський університет, отримавши диплом першого ступеня... У 1918 році директорія Української Народної Республіки призначає його міністром освіти... У 1922 році вчений емігрує до Польщі, залишивши все майно в Україні. Спочатку він живе у Винниках під Львовом, пізніше переїхав до Львова. У цей час працює над мовознавчими проблемами. Наукові зацікавлення Івана Огієнка, людини з широкою ерудицією, енциклопедичними знаннями, були різнобічними... Будучи професором богословського факультету у Варшавському університеті, Іван Огієнко видає ряд фундаментальних праць: «Нариси з історії української мови», «Морфологія церковнослов'янської мови», «Пам'ятки старослов'янської мови» та ін. (Н. Захлюпана).

Вправа 17. Запишіть подані слова і словосполучення з великої чи малої літери.

З(з)емля (планета), А(а)хіллесова п'ята, М(м)іністр науки й освіти,
П(п)резидент Н(н)аціональної А(а)кадемії Н(н)аук України,
Н(н)ародний артист, З(з)аслужений діяч науки, Ч(ч)умацький Ш(ш)лях
(астрономічна назва), П(п)івденне П(п)олісся, Б(б)улонський Л(л)іс (парк),
М(м)айдан Н(н)езалежності, станція метро «М(м)айдан
Н(н)езалежності», А(а)ндріївський У(у)звіз, Р(р)ада Б(б)езпеки,
К(к)онституційний С(с)уд України, К(к)абінет М(м)іністрів України,
К(к)нижкова П(п)алата, П(п)ерша С(с)вітова війна, Г(г)ромадянська війна,
Д(д)ень У(у)чителя, Б(б)удинок У(у)чителя, С(с)вято П(п)еремоги, В(в)осьме
Б(б)ерезня, В(в)еликий П(п)іст, Ш(ш)евченківська премія, Ш(ш)евченкова хата,
Ш(ш)евченківський стиль, Д(д)амоклів меч, П(п)іфагорова теорема,
Ф(ф)ранківські сонети, Ф(ф)ранківська кімната, К(к)онгрес українців, С(с)ин
Б(б)ожий, Б(б)ожа М(м)атір, Г(г)рінченків словник, Б(б)іловезька П(п)уща,
З(з)олоті В(в)орота, Я(я)рославів В(в)ал, К(к)иївський Н(н)аціональний
Е(е)кономічний У(у)ніверситет імені Вадима Гетьмана, М(м)ис Д(д)оброї
Н(н)адії, П(п)івденно-З(з)ахідна залізниця, Н(н)ародно-демократична партія,
Л(л)ейбористська партія Великобританії, Т(т)рептов-П(п)арк, П(п)івнічний
Л(л)ьодовитий океан, Н(н)аціональний Б(б)анк України, Б(б)анк «Хрещатик»,
Л(л)ауреат Д(д)ержавної П(п)ремії імені Тараса Шевченка, П(п)ам'ятник
Н(н)евідомому С(с)олдатові.

Зразки тестових завдань

1. Фонетика вивчає:

- а) норми творення та вимову звуків;
- б) норми творення форм слів;
- в) норми слововживання;
- г) норми запису звуків на письмі.

2. Укажіть, у якому рядку наголос в усіх словах падає на другий склад:

- а) рукопис, контрактовий, маркетинг;
- б) каталог, тонкий, кидати, сердити;
- в) видання, феномен, новий, вимога.

3. Укажіть рядок, у якому в усіх словах відбувається подвоєння приголосних.

- а) барок...о, буд...изм, дол...ар, гол...анець, Шил...ер;
- б) шас...і, Жан...а, бравіс...имо, бон...а, Галич...ина;
- в) ан...али, ван...а, ім...іграція, Ахіл...ес, л...ється;
- г) ан...отація, бул...а, марок...анець, брюс...елець.

4. Укажіть рядок, у якому в усіх словах слід писати літеру е.

- а) пр....стол, пр...рогати́ва, пр...зент, пр...зирство;
- б) пр...вокла́льний, пр...амбула, пр...ор...тет, пр...стиж;
- в) пр...ц...дент, пр...м'єр, пр...тензі́я, пр...шита́, пр...га́ряче;
- г) пр...віта́ти, пр...дніпро́вський, пр...дивни́й, інц...дент.

5. Укажіть рядок, у якому в усіх словах слід писати літеру и.

- а) бар...када, граф...н, ультрамар...н, к...парис, ч...пси;
- б) ф...лософ...я, нум...зматика, холд...нг, каз...но;
- в) пед...кюр, п...рс...нг, нум...зматика, шк...пер, папарац...;
- г) м...гдаль, Т...бет, С...рія, Мавр...танія, рад...ст.

6. *Укажіть рядок, у якому в усіх словах слід писати ь:*

- а) кин...те, ріж...те, вір...те, донец...кий, доріжен...ці, батал...йон;
- б) ручен...ці, волин...ський, гребін...чик, урал...ський, Гор...кий;
- в) нян...чити, Натал...чин, смієш...ся, посун...ся, шіст...сот;
- г) жен...шен..., нян...чити, генерал...с...кий, вол...єр, міл...ярдер.

7. *Зазначте, у якому рядку всі слова пишуться з апострофом:*

- а) перед...ювілейний, возз...єднання, пів...яблука, ад...ютант;
- б) ком...юніке, торф...яник, медв...яно, надвечір...я;
- в) верф...ю, грав...юра, п...юпітр, ал...янс, цв...ях;
- г) мавп...ячий, об...єктивність, пів...ясена, пів...Ялти.

8. *Укажіть рядок, де у всіх словах відбувається спрощення груп приголосних:*

- а) капос...ний, ровес...ник, проїз...ний, радіс...ний;
- б) чес...ний, аген...ство, контраст...ний, хвас...нути, облас...ний;
- в) совіс...ний, безжаліс...ний, піс...ний, хрус...нути, кіс...лявий.
- г) інтриган...ський, словес...ний, гіган...сякий, шіс...надцять.

9. *Укажіть рядок, у якому написання всіх слів відповідає орфографічним нормам:*

- а) тюркський, паризький, баскський, казахський;
- б) криворізький, боягузтво, ткацький, солдатський;
- в) Донеччина, меккський, золотоноський, латиський.

10. *У якому рядку не порушено норми правопису слів іношомовного походження:*

- а) Марокко, манна, мозаїка, Вавилон, альянс, ін'єкція, п'єдестал;
- б) дизель, імунітет, кипарис, бар'єр, дивіденд, Чікаго, нюанс;
- в) брюссельський, імміграція, тонна, інтерв'ю, пріорітет, Чилі.

11. *У якому рядку порушено норми правопису слів іношомовного походження:*

- а) паритет, суверенітет, мадонна, Брюссель, парфуми, інновація;
- б) юрисдикція, субсидія, вілла, кон'юнктура, маркетинг, кримінал;
- в) сертифікат, кур'єр, нетто, Бразилія, голландський, Шіллер.

Зразки контрольних робіт

Варіант №1

1. Що вивчає фонетика? У чому особливості вимови українських голосних фонем?
2. Утворіть прикметники від поданих слів за допомогою суфікса **-ськ**:
кріпак, водолаз, молодець, Рига, Київ, Іртиш, чех, Гамбург, казах.
Поясніть, які відбуваються зміни при творенні слів.
3. Перекладіть українською мовою та поясніть зміни у правописі поданих слів: *радостный, счастливый, костлявый, солдатский, компостный, гигантский, шестнадцатый, проездной, выпускной.*
4. Замість крапок, де потрібно, вставте апостроф: *б..юджет, св..ятковий, бур..ян, інтерв..ю, комп..ютер, лук..янівський, моркв..яний, без..ядерний, торф..яний, розм..якнути.*
5. Запишіть слова українською мовою: *якорь, насыпь, кровь, девять, голубь, кобзарь, ночь.* Зверніть увагу на відмінності у написанні слів.
6. На місці крапок, де потрібно, вставте пропущені літери й поясніть ваш вибір:
 - а) *граф..ка, Адр..ат..ка, інст..тут, Алж..р, Мадр..д, Ват..кан;*
 - б) *ір..еальний, ім..ігрант, пан..о, вет..о, ас..иметрія, ан..отація;*
 - в) *Сибір.., волин..с..кий, сіл..с..кий, Хар..ків, любов.., батал..йон.*
7. Поставте наголос у поданих словах:
менеджмент, маркетинг, літопис, новий, фаховий, випадок, разом, приятель, кілометр, квартал, ненависть, пасквіль.

Варіант №2

1. У чому полягають особливості вимови українських приголосних звуків? Які ви знаєте чергування приголосних звуків? Наведіть приклади.
2. Утворіть прикметники від поданих слів за допомогою суфікса **–ськ** та **ств**: *товариш, студент, Чернівці, викладач, козак, тюрки, Лейпциг, Сиваш, чех*. Поясніть, які відбуваються зміни при творенні поданих слів.
3. Перекладіть українською мовою та поясніть зміни у правописі поданих слів: *завистливый, счастливый, журналистский, дилетантский, доблестный, интриганский, целостный, злостный, агентство, участник*.
4. Замість крапок, де потрібно, вставте апостроф: *мавп...ячий, Св...ятослав, В...ячеслав, зв...язок, різдв...яний, об...єкт, під...їзд, возз...єднання, миш...як, Х...юстон*.
5. Запишіть слова українською мовою: *любовь, степь, Сибирь, корь, дрожь, семь, пять*. Зверніть увагу на відмінності у написанні слів.
6. На місці крапок, де потрібно, вставте пропущені літери й поясніть ваш вибір:
 - а) кред..*т*, ауд..*єнц*..*я*, пр..*нц*..*п*, баст..*он*, ц..*стерна*, штат..*в*;
 - б) інтел..*ект*, віл..*а*, барок..*о*, кас..*ир*, марок..*анець*, Калькут..*а*, груп..*а*;
 - в) київс..*кий*, порт..*єра*, кан..*йон*, чотир..*ох*, кур..*йоз*, гримит...
7. Поставте наголос у поданих словах:
рукопис, контрактний, маркетинг, каталог, тонкий, кидати, сердити, видання, псевдонім, феномен, довідник, вимога.

Теми рефератів, доповідей

1. Нормативність як основа професійної мовної культури економіста.
2. Кодифіковані і некодифіковані терміни в мові економістів.
3. Мовленнєвий етикет і мовленнєва культура.
4. Науково-технічний прогрес і мова.

Творчі завдання
Написати есе на одну із запропонованих тем

5. Культура мовлення – це духовне обличчя людини.
6. Моя дорога до КНЕУ.
7. «А я піснями біль тамую...» (В.Симоненко).
8. Що таке інтелігентність?
9. «Моя Вітчизно дорога, яка в тобі горить снага!» (А.Малишко)
10. «З усіх два слова – «Мати» й «Вітчизна»– існують звіку тільки в однині» (Б.Олійник).
11. Якою я бачу свою професію у майбутньому?
12. Мовний етикет у професійній діяльності людини.
13. Як виховати почуття справжнього патріотизму?
14. «Притча про красу внутрішню і красу зовнішню».
15. «Так багато в світі горя, Люди, будьте взаємно ввічливими!» (Л.Костенко)
16. «Шукай краси, добра шукай» (І.Франко).

Тексти для перекладу та переказу

I. Навчання — ось що зараз потрібне молодій людині. Навчатись треба завжди. До кінця життя не лише вчили, а й учились усі найвидатніші вчені. Потрібно пам'ятати, що найсприятливіший вік для навчання — молодість. Саме в молодості, в дитинстві, в отрочстві, в юності розум людини найбільш сприйнятливий. Сприйнятливий до вивчення мов (що вкрай важливо), до математики, взагалі до засвоєння знань і розвитку естетичного, що стоїть поряд із розвитком моральним і почасти його стимулює.

Умійте не витрачати часу на дрібнички, на «відпочинок», що іноді втомлює більш, ніж найважча робота, не заповнюйте свій світлий розум

каламутним потоком бездумної і безцільної «інформації». Бережіть себе для навчання, для набуття знань та навичок, які лише в молодості ви зможете засвоїти легко й швидко.

(За Д. Лихачовим).

II. У XVI ст. виникла Запорізька Січ, заснувалося славне Запоріжжя, і дух козацтва розлився по всій Україні. Козаки Запорізької Січі володіли досконалим на той час воєнним мистецтвом, мали кінноту і артилерію, власну флотилію з легких човнів - чайок, пристосованих до морських переходів, виготовляли зброю, порох.

Запорізьке козацтво боролось проти феодально-кріпосницького гніту, проти турецько-татарської агресії. У 1589 р. запорожці напали на місто Гезлев (Євпаторію), яке було одним з найбільших міст Криму, 1604 - на Варну. Навесні 1615 р. запорізькі козаки на 80 чайках з'явилися під Стамбулом і знищили портові споруди. Високі бойові якості і воєнне мистецтво запорізьких козаків відзначали сучасники: італієць д'Асколі, турецький літописець XVII ст. Наїма, француз Г.Л.Боплан та ін. *(З енциклопедії)*

III. Світ елементарних частинок дуже цікавий та різноманітний. Головним фактором фізики елементарних частинок є здібність їх перетворюватися одне в одного. З елементарними частинками може відбуватися і відбувається все, що не суперечить законам збереження енергії. Зрозуміти явища, що відбуваються у мікросвіті, можливо тільки через великі теорії XX ст.: теорія відносності та квантової механіки. Відкриття складної будови атома —

найважливіший етап становлення сучасної фізики, що позначилося на подальшому її розвитку. У процесі створення кількісної теорії будови атома, що дозволила пояснити атомні спектри, були винайдені нові закони руху мікрочастинок – закони квантової механіки. На жаль, навіть зараз ніхто не може дати абсолютно чіткого визначення того, що ж таке елементарна частинка. Загальне уявлення про атомну будову матерії існувало вже за 2500 років до н.е. у вчених Давньої Греції, а індійські філософи про це розмірковували ще набагато раніше.

IV. Під час проведення однієї з наукових конференцій в Інституті філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (2004р.) її учасникам було представлено розроблений новий портал www.mova.info в комп'ютерній системі Інтернет, якого можуть скористатися як викладачі, так і студенти. Творці portalу підготували різноманітні рубрики, які дають відповіді на різні питання з курсу «Сучасна українська літературна мова» (рубрика «Довідкова служба»). Рубрика «Електронний підручник» ознайомлює користувачів з теоретичними матеріалами, а проект «Відкритий словник» знайомить з лінгвістичною термінологією та сприяє доборові нормативних варіантів лексем у відповідних контекстах. Крім того, на сайті www.litopys.kiev.ua вміщено велику кількість творів української писемності, яка являє собою єдиний мовно-літературний матеріал цілісного культурно-історичного процесу.

V. Краса... Ми справді ніби забули це слово, ніби забули, що обов'язковою ознакою творів є те, що вони, висловлюючи й виявляючи передові ідеї свого часу, стоячи на службі народу, повинні бути красиві.

Наше мистецтво – це мистецтво, присвячене красивій і здоровій людині, людині-творцеві, її радощам, її болям, її боротьбі. Ніхто не буде перечити, що в основі нашої естетики лежить праця, скажу точніше – праця розумна, красива, натхненна... Однак, на мою думку, слід би було, взагалі кажучи, нашим художникам звернути увагу й на зовнішню, фізичну красу наших людей, яка гармонічно поєднується з красою внутрішньою...

Нам треба повернути слову «народність» і те значення, яке воно мало колись в російській та українській мовах... Ідеться, отже, про національний характер мистецтва, про збагачення національної культури, яка сприяє міжнародним зв'язкам і зміцнює їх. Однак передовсім народність мистецтва, народність літератури – це співзвучність художнього твору з думками й прагненнями народу, яка ґрунтується, звичайно, на глибокому знанні народного життя (за твором М.Рильського «Краса»).

VI. У XVI-XVII сторіччях в Україні та в Білорусії існували своєрідні об'єднання – братства, до яких увіходили не ясновельможні магнати, не князі церкви, а звичайні міщани. Прості люди, вони прагнули навчити своїх дітей грамоти, та щоб уміли сини писати й читати не польською, не велемудрою латиною, а своєю рідною мовою. Для цього члени братства організовували й

утримували в містах і селах школи. Двері першої в Україні братської школи відчинилися в старовинному Львові 1586 року. Фундатором і ректором її був Іов Борецький. Серед викладачів - відомі на той час українські письменники Стефан Зизаній та Кирило Ставровецький. 1592 року відкрилася братська школа в Перемишлі. У цей же час відкрилися школи в Кам'янці-Подільському та в Галичі, у Вінниці та в Немирові. 1615 роком датується заснування братської школи в Києві, 1620 роком - у Луцьку. Київська братська школа проіснувала сімнадцять літ. 1631 року в Києві відкрилася ще одна школа - Лаврська. На чолі її стояв Петро Могила. Вихованець Львівської братської школи, він навчався в кількох університетах Західної Європи. І все, що знав, що бачив найкращого за своє довге життя, прагнув прищепити у навчальних закладах, які організовував у себе на батьківщині. 1632 року Київська братська та Лаврська школи об'єдналися у колегію. Народився вищий навчальний заклад, що став незабаром центром наукової думки не тільки України, але й всієї Росії (П.Утевська).

VII. Наші назви місяців прозорі: легко встановити, яка ознака покладена в основу називання. Січень дістав свою назву від «сікти» (у цей час найчастіше вирубували ліс). Лютий названо за люті - злі, жорстокі - морози, які бувають у цьому місяці. Березень був місяцем, коли збирали березовий сік (місяць цей тому ще називали сочень, соковник). Квітень - місяць цвітіння. Травень відзначався буйним ростом трав і за це дістав свою назву. Червень - від червець, з якого виготовляли червону фарбу (черв'як - лялечка

червця - з'являвся саме у цей час). Інші пояснення назви червень: теж від черв'як, але тепер це лялечки бджіл, які у цей час якраз виводилися. Ще пояснення: місяць появи червоних ягід, фруктів і квітів. Липень - місяць цвітіння липи - дерева, дуже поширеного й шанованого (як медонос) у слов'янських землях. Серпень - місяць серпів, жнив; у білорусів він - жнівень. Вересень - місяць цвітіння вересу, рослини, що, як і липа, є багатим медоносом. Жовтень - місяць жовтого листя. Листопад не потребує пояснення, бо в самому слові чути шелест листя, що падає на землю. Раніше він звався і падолист. Грудень - місяць, коли земля замерзає у груддя (А. Коваль).

VIII. Прообрази біржі існували ще в часи стародавнього Риму і Греції. Уже тоді було започатковано формалізовану торгівлю у визначеному місці, виникли центральні ринкові установи, де укладалися контракти на поставку товарів у договірні строки. І хоч тогочасні цивілізації загинули, але основоположні принципи центральної ринкової структури збереглися і проявилися у середньовічних ярмарках та їхній спеціалізації, формалізації торгових процесів, які завершилися наприкінці XVI — на початку XVII ст. появою біржі. Поняття «біржа» спочатку тлумачилося трояко: а) як великий торговельний центр середньовічного міста, що розміщувався в досить великому будинку й на примітному місці; б) як проміжок часу для торгів, зборів, зібрання купецтва, пошуку партнерства і визначення ціни; в) як самі зібрання купецької гільдії та будинки, де вони відбувалися. Наприклад, у

бельгійському місті Брюгге біржею називалася площа, до якої прилягав великий будинок маклерської фірми, гербом якої було зображення трьох шкіряних мішків з грошима. В Україні перша велика біржа виникла в Одесі у 1796 р. Потім подібні установи були створені в Харкові, Києві, Миколаєві, Катеринославі, Юзівці та інших містах. Про те, що в Україні колись добре вміли торгувати, свідчить розвиток ярмаркової і біржової торгівлі у Києві, який став у другій половині XIX ст. одним із найбільших центрів продажу зерна, хутра, скла й металовиробів.

IX. Суспільство з давніх-давен виробило правила поведінки. "Біблія" та народна мудрість вчили, що і як треба робити, тобто дотримуватися вимог етикету. Етикет — це встановлений порядок, сукупність правил, які регламентують зовнішні прояви людських взаємин. Звідки ж походить саме слово "етикет"? Уперше його вжив французький король Людовік XIV у XVII ст. На одному з прийомів у цього монарха гостям вручили картки, де перераховувалися правила поведінки, яких вони мали дотримуватися. Від назви цих карток (етикеток) і з'явилося поняття етикет. Греки розвинули дипломатичний етикет, створивши урочистий посольський церемоніал. Їхні послы носили так звані жезли Гермеса, покровителя послів у Давній Греції. Верхню частину жезлів обвивав лавр, як доказ слави грецького посланця. До жезла прикріплювалися крила - символ уміння політика маневрувати. Два переплетені вузли свідчили про його хитрість. Послу вручали інструкцію, як вести переговори. Вона була написана на двох картках або табличках,

складених навпіл. Їх називали дипломами. Звідси і з'явилося слово "дипломатія".

У середньовіччі етикетні правила поширювалися на різні верстви населення. Навіть мандрівні студенти й музиканти мали свої етикетні кодекси. Але особливо суворо дотримувалися правил етикету при дворах високих правителів.

За часів Київської Русі вихованню надавали великого значення, звертаючи увагу і на культуру поведінки. Так, 1117 р. великий князь київський Володимир Мономах написав "Поучение", яке було адресоване і дітям, і дорослим. Мономах вважав, що виховання залежить не від окремих настанов, а від сукупності виховних засобів, серед яких виокремлював етикет і хороші манери. Він стверджував, що чемність і ввічливість залежать не від людської суті, а від навичок і вмінь, набутих завдяки тренувальним вправам.

У Росії в XVII ст. було видано "Домострой", який регламентував поведінку городян. У цій книзі розповідалося, як виховувати дітей, вести господарство, готувати їжу, приймати гостей. Давалися рекомендації щодо навчання дітей ремесел і торгівлі, а якщо вони були неслухняними, то можна було і "ребра трошити". Жінка ж мала господарювати й виховувати дітей, а за помилки та недогляд карали її "грізно". Етикет домашнього життя зводився до повної покори "главі дому". Така необмежена влада чоловіка відповідала духу феодальних стосунків.

Існували правила поведінки і для бідних. Так, у ХІХ ст. була видана брошура "Прості поради простим людям". Від них вимагалося не юрмитися, не смітити, з повагою ставитися до своїх господарів. Цим і обмежувалися етикетні норми для представників нижчих верств суспільства.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антоненко-Давидович Б.Д. Як ми говоримо. – К.: Українська книга, 1997.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005.
3. Вовк П.С., Радченко В.В., Крик Т.М. Українська мова. На матеріалі економічних текстів. Для іноземних студентів. – К.: Вища школа, 2007. – 214 с.
4. Выхованец И.Р., Карпиловская Е.А., Клименко Н.Ф. Изучаем украинский язык. Расширенный курс/ Под редакцией В.М.Русановского. 2-е изд.– К.: Либідь, 1996.
5. Головащук С.І. Російсько-український словник сталих словосполучень. – К.: Наук.думка, 2001.
6. Головащук С.І. Словник-довідник з українського літературного слововживання. – К: Наук.думка., 2005.
7. Жайворонок В.В. Велика чи мала літера? Словник-довідник. – К.: Наук.думка, 2004.
8. Культура мови на щодень. – К.: Довіра, 2000.
9. Культура мови. Усна наукова комунікація: порадник для магістрантів та аспірантів вищих навчальних закладів економічного профілю. Козловська Л.С., Терещенко С.І. – К.: КНЕУ, 2011. – 170 с.
10. Культура української мови: Довідник / За ред. В. М. Русанівського. – К.: Довіра, 1990.
11. Орфографічний словник української мови. Вид 3-е. – К.: Довіра, 2002.
12. Плющ Н., Бондаренко В. Сучасна українська мова. Орфоепія. – К., 2007. – 207 с.
13. Погрібний М.І. Орфоепічний словник. – К., 1983.
14. Орфоепічний словник української мови. В 2-т./ За ред.. М.М.Пещак, В.М.Русановського. – К., 2001. – Т.1; К., 2003. –Т.2.
15. Погрібний М.І. Українська літературна вимова. – Дніпропетровськ, 1992.
16. Пономарів О.Д. Культура слова: Мовностилістичні поради. 2-ге вид. – К.: Либідь, 2001.
17. Словник іншомовних слів/ За заг. ред. Л.Пустовіт. – К.: Довіра, 2002.
18. Словник труднощів української мови / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Довіра, 1989.
19. Терлак З.М., Сербенская А.А. Украинский язык для начинающих. – Львів, 1991.

20. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи.- К.:Вища шк.,1995.-151с.
21. Українська мова у професійній діяльності/ автори: Жайворонок В.В., Бріцин В.М., Тараненко О.О. – К.: Вища школа, 2006.
22. Українська мова. Навч. посібник/ За заг. ред. Я.В.Януш. - К.: КНЕУ, 2006.
23. Українська мова для студентів-економістів із близького зарубіжжя. Практикум. Ч.І. Збірник вправ, завдань і тестів / Автори: Бондарчук Л.М., Краснопольська Н.Л., Подгурська Т.А., Ярошевич І.А. – К.: КНЕУ, 2012. - 213 с.
24. Український правопис. 4-те вид., випр. й доп. – К.: Наук.думка, 2009.
25. Українсько-російський словник. – К.: Наук.думка, 1999.
26. Читай і знай! – 2: Довідник-практикум з фонетики, орфоепії, лексикології, фразеології сучасної української мови / Автори: О.Я.Лаврінець, К.С.Симонова, І.А.Ярошевич . - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. - 206 с.
27. Чумак В.В., Чумак О.Г. Українська мова як іноземна в системі кредитно-модульного навчання: бакалаврський рівень. – Умань, 2008. – 206 с.